

فلسفه‌های امام رضا علیه السلام
در نیشابور، هرات و مشهد

www.ketab.ir

نقدی، رضا، ۱۳۵۰ -
قدمگاه‌های امام رضا علیه السلام در نیشابور، دهرسخ و مشهد: نگاهی به مسیر مهاجرت امام رضا علیه السلام از نیشابور به توس
/ رضا نقدی - مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۲.
۷۶ص.

فیبا
۱. علی بن موسی علیه السلام، امام هشتم، ۱۵۳ - ۲۰۲ ق. - سفرها - ایران.
الف. بنیاد پژوهش‌های
اسلامی. ب. عنوان.
۱۳۹۲ ق ۴ ن ۴۷ / BP
کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

۲۹۷/۵۹۷
۳۲۰۵۳۶۷

قدمگاه‌های امام رضا علیه السلام در نیشابور، دهرسخ و مشهد

نگاهی به مسیر مهاجرت امام رضا علیه السلام از نیشابور به توس

رضا نقدی

ویراسته سیدحسن حسینی

چاپ اول ۱۳۹۲ / ۱۰۰۰ نسخه وزیری / قیمت ۲۵۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهش‌های اسلامی: ۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد: ۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۵	.....	پیشگفتار
۹	.....	نگاهی به قدمگاهها
۱۲	.....	قدمگاههای مسیر با حجت امام رضا <small>علیه السلام</small> از مدینه تا مرو
۱۵	.....	امام رضا <small>علیه السلام</small> در نیشابور
۱۹	.....	مسیر حرکت امام رضا <small>علیه السلام</small> در نیشابور تا نرس و در آمیختگی قدمگاه با دهسرخ
۲۸	.....	قدمگاه نیشابور در منابع تاریخی
۲۸	.....	وجه تسمیه
۲۸	.....	موقعیت جغرافیایی
۲۹	.....	آب و هوا
۲۹	.....	پیشینه تاریخی
۳۵	.....	ساختمان قدمگاه
۳۹	.....	چشمه حضرت
۴۰	.....	باغ قدمگاه
۴۴	.....	کاروانسرای شاه عباسی
۴۴	.....	کاروانسرای حاجی زکی و حاجی صانع
۴۶	.....	دهسرخ و چشمه و نمازگاه امام رضا <small>علیه السلام</small>
۴۶	.....	موقعیت جغرافیایی
۴۶	.....	جاذبه‌ها
۴۷	.....	سابقه تاریخی
۴۸	.....	چشمه و نمازگاه امام رضا <small>علیه السلام</small>
۵۱	.....	قدمگاه، قتلگاه و غسلگاه امام رضا <small>علیه السلام</small>
۵۹	.....	پنجده حضرت رضا <small>علیه السلام</small>
۶۱	.....	منابع
۶۵	.....	تصاویر

پیشگفتار

با ورود اسلام به ایران گرایش به خاندان پیامبر نیز در میان ایرانیان گسترش پیدا کرد، زیرا بنی امیه از اسلام و سبیل‌های برای زنده کردن اشرافیت خود و خویش را وارث تاج و تخت پادشاهان ساسانی قلمداد نمودند. ظلم و ستم و بی‌عدالتی آن‌ها باعث شورش‌ها و نارضایتی‌های بسیاری در ایران شد و ایرانیان به دنبال فریادرسی از خاندان پیامبر می‌گشتند تا اسلام واقعی را در ایران پیاده کند. از این رو در اواخر عصر اموی شعار «الرضا من آل محمد» مطرح شد و بنی‌عباس از این شعار رندانه استفاده کرده، با جنبشی که به رهبری ابومسلم خراسانی از خراسان به راه انداختند، توانستند بنی‌امیه را در سال ۱۳۲ق. براندازند و خود را جایگزین آن‌ها کنند. ولی چون مورد قبول ایرانیان نبودند، در صدد قلع و قمع ناراضیان و علویان به سرآمدند.

این نارضایتی‌ها باعث شد که بعد از مرگ هارون الرشید ایرانیان به طرفداری از مأمون که مادرش ایرانی بود، برخیزند و امین را که از موری عرب و مورد تأیید بنی‌عباس و عرب‌ها بود، سرنگون و مقتول سازند. مأمون بنا به توصیه برخی منابع به تحریک وزیرش، فضل بن سهل برای اینکه طرفداری علویان و ایرانیان را به دست آورد، امام رضا علیه السلام را به اجبار به خراسان فراخواند و ولیعهدی را به وی سپرد، ولی با شرطی که امام برای پذیرش ولیعهدی گذاشت و با سخنرانی‌ها و رفتاری که از خود نشان داد و از طرف دیگر شورش‌هایی که در غرب قلمرو خلافت بر ضد مأمون از ماجرای ولایتعهدی بروز کرد، مأمون به ناچار به طرف غرب قلمروش مهاجرت کرد و در حین مسافرت، امام رضا علیه السلام را در سناباد توس به شهادت رساند و ایشان را در کنار قبر پدرش، هارون به خاک سپرد.

ارادت و عشق ایرانیان به اهل بیت علیهم السلام باعث شد که مأمون در هنگام فراخوانی امام رضا علیه السلام از مدینه به مرو او را از مناطق غیر شیعه‌نشین عبور دهد، ولی با وجود این،

۶ .....قدمگاه‌های امام رضا علیه السلام در نیشابور، دهرسخ و مشهد

حضور او در نیشابور که اکثر مردمش اهل تسنن بودند و جمعیت انبوهی که به استقبال و به مشایعت او رفتند در تاریخ بی نظیر است. توجه به امام در مرو و همراهی با ایشان در نماز عید فطر اعجاب‌انگیز بود. این شور و شوق ایرانیان و عشق به خاندان ولایت بعد از شهادت ایشان در مزار و قدمگاه‌های ایشان نیز نمود پیدا کرد و بیشتر شد. گزارش‌های تاریخی مبین آن است که از زمان شهادت امام رضا علیه السلام همواره مزار ایشان مورد زیارت اهل تسنن، به‌خصوص علمای بزرگ آن‌ها و نیز شیعیان و حکامان و پادشاهان بوده است.

با رسمیت یافتن تشیع در ایران به سال ۹۰۷ق. توسط شاه اسماعیل صفوی، نمادهای شیعی ایران پررنگتر شد، از جمله این نمادها، قدمگاه‌های مسیر مهاجرت امام رضا علیه السلام بود که به احتمال قریب به یقین محل اقامت امام رضا علیه السلام در آن محل‌ها بوده است و ارزشمندترین آن حضرت به افتخار حضورشان در آن مکان‌ها برای تیمن و تبرک، بناهایی به یادگار گذاشتند، تا جایی که در بعضی از این قدمگاه‌ها ردّ دو پا بر روی سنگ تراشیده و نصب شده است، البته آن گونه که عوام می‌پندارند این بدین معنا نیست که حتماً امام رضا علیه السلام، روی سنگ‌ها نشسته و اثر پای ایشان بر آن نقش بسته باشد. از جمله این قدمگاه‌ها می‌توان از قدمگاه امام رضا علیه السلام در نیشابور نام برد که در مسیر عبور پادشاهان صفوی به مشهد بوده است. بر این رو شاه عباس اول به احیا و بازسازی آن اقدام کرد. یکی دیگر از این قدمگاه‌ها که چشمه حضرت و مصلائی او معروف است در پنجاه کیلومتری همین قدمگاه در روسی دهرسخ است، که در زمان صفویه در دیدرس پادشاهان و کاروانیان نبوده و مسیری که آنجا در قرون اولیهٔ هجری می‌گذشته، در این زمان متروک و کاروانیان از محلی در نزدیک آن‌جا به نام شریف‌آباد به مشهد می‌رفته‌اند، بنابراین همانند قدمگاه آباد و مشرف آباد است.

با توجه به اینکه این دو میراث تاریخی (قدمگاه و دهرسخ) در بهترین نواحی آب و هوایی ایران قرار دارند و از بهترین گردشگاه‌ها می‌باشند و سالیانه میلیون‌ها زائر امام رضا علیه السلام و گردشگر ساعتی را در آن جای‌ها می‌آسایند و نفسی تازه می‌کنند، از این‌رو نگارش کتاب مستقلی برای معرفی این دو قدمگاه لازم و ضروری بود. علاوه بر این بعضی از محققان معاصر این دو مکان را با هم خلط نموده‌اند و رسانه‌ها و بعضی از محققان دیگر اشتباه آن‌ها را نیز تکرار کرده‌اند، از این رو نویسندهٔ این سطور بر آن شد

تا به بررسی هویت این دو مکان تاریخی پردازد و به اختصار درباره مسیر مهاجرت امام از نیشابور به توس، براساس شواهد تاریخی توضیح دهد. در ادامه نیز درباره سابقه تاریخی قدمگاه، قتلگاه و غسلگاه حضرت که در کنار مزارش واقع بوده و کوچه پنجه حضرت رضاعلی^{علیه السلام} در مشهد، مطالبی بیان شده است.

در اینجا لازم می‌دانم از دوستانم بهزاد نعمتی و فرامرز صابر مقدم که برخی از تصاویر و نقشه‌ها را در اختیارم گذاشتند، تشکر و قدردانی کنم.

رضا نقدی - مشهد - ۱۳۸۷

نگاهی به قدمگاهها

از گذشته‌های دور نکوداشت انسان‌های بزرگ مرسوم بوده است. ارادتمندان آنها کوشش کردند تا بزرگواران را همیشه زنده نگه دارند. بسیاری از این بزرگان بعد مرگشان اسطوره شده‌اند و برای آنها کرامات و خوارق عادات قائل شده‌اند. به غیر از انبیاء و امامان که این افعال و اطوار آنها معجزه بوده است، بسیاری از کرامت‌هایی که به خلفای و عرفاء نسبت داده شده، ساخته ذهن و خیال ارادتمندان آنها برای بزرگ جلوه دادن مقدساتشان بوده است. نمونه این کتاب‌ها را می‌توان *مقامات احمد جام ژنده پیل*، *مقامات ابوسعید ابوالخیر* نام برد.

برخی از پیروان ادیان آسمانی و مذاهب، ائمه و امانان خود را تا حد خدا بالا برده‌اند، که حضرت عیسی علیه السلام و حضرت علی علیه السلام نمونه آن هستند. این اغراق منحصر به انبیاء، اولیاء و قدیسان نیست، حتی بسیاری از رهبران و شخصیت‌ها به اسطوره تبدیل شده‌اند. برای نمونه می‌توان از ابومسلم خراسانی؛ سردار سیاه‌پام برد، که حتی پس از قتلش توسط منصور عباسی، عده‌ایی از یارانش بر این باور بودند که او نمرده است و به زودی از کوه رضوی ظهور خواهد کرد. شاه اسماعیل صفوی تبدیل به شکست از عثمانی‌ها در جنگ چالدران، نزد مریدانش اسطوره بود و تا حد خدا بالا بردند. شهرت و محبوبیت بعضی از این بزرگان چنان فراگیر شد، که برای آنها جاهای مختلف مقبره‌ای ساخته شد و مردم به زیارت آن می‌روند و یا اینکه چشمه، درخت، سنگ و شیئی را به او منسوب می‌کنند و برای آن تقدس قائل می‌شوند. به عنوان نمونه از امامان می‌توان حضرت علی علیه السلام را نام برد که قدمگاه‌ها و چشمه‌هایی در ایران به وی منسوب کرده‌اند و یا برای اعوان و انصار این امام و یا برخی امامزادگان در هر گوشه ایران چندین مضجع درست شده است. از میان عرفا ابوسعید ابوالخیر در چند جای ایران گورجای دارد، که یکی از آنها در روستای مهنه تربت حیدریه و دیگری

۱۰ .....قدمگاه‌های امام رضا (علیه السلام) در نیشابور، دهرسخ و مشهد

در روستای گلبوی پایین نیشابور به نام مهنک می‌باشد، در صورتی که قبر واقعی این عارف نامدار در مهنه ترکمنستان اکنون باقی و در منابع متقن نیز ذکر آن آمده است.

قدمگاه‌ها یکی از نمادهای مقدس است. در لغت‌نامه‌های پارسی، قدمگاه به معنی جای نهادن قدم، طهارت‌خانه، جایی که پای پیامبر، امام و یا یک ولی به آنجا رسیده باشد، یا اثری از آن در سنگ باشد؛ آمده است.^۱ قدمگاه احتمالاً سابقه دوری در تاریخ دارد. به عنوان مثال ابن بطوطه از قدمگاه حضرت آدم (علیه السلام) چنین نام می‌برد: «قدمگاه آدمی که پدر ما آدم بر صخره بلند و سیاهی که در محوطه پهناوری واقع است، قرار دارد. جای پای در روی صخره به شکل یک فرو رفتگی نمودار است و طول آن یازده و جیب می‌باشد. مردم چین در قدیم الایام محل انگشت ابهام و اطراف آنرا بریده و با خود به معبدی در شهر تون (تسو- سونگ)، برده‌اند و از نواحی دور دست به زیارت آن می‌شتابند. روی صخره در همان جای پای، نه حفره تراشیده‌اند که زائران کفار زر و یاقوت و جواهر در آن می‌گذارند؛ فقرا که به مغاره خضر می‌رسند، از هم پیشی می‌جویند تا خود را زودتر به قدمگاه رسانیده این نذرها را تصاحب کنند... الخ».^۲

مسلمانان نیز سنگی را که حضرت ابراهیم (علیه السلام) برای بنای کعبه رویش ایستاده؛ در بلور و طلا گرفته و در وسط مسجدالحرام جای داده و به آن احترام می‌گذارند؛ خدای تعالی در قرآن از آن چنین یاد می‌کند: ﴿وَإِنَّمَا هُوَ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾.^۳

در همین مورد رساله‌ای با نام قدمیه نوشته و در سال ۱۰۱۶ ق. وجود دارد که گزارش انتقال سنگی با نشان پای حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) از مکه به هند در حکومت اکبرشاه آمده است.^۴

در ایران نیز قدمگاه‌های بسیاری وجود دارد. طبق تحقیقی که در این مورد انجام شده، تعداد ۲۱۶ مورد قدمگاه شناسایی شده، که در کنار هر کدام معبدی چشمه و درخت و رودخانه بوده است و در مواردی یکی از این عناصر به صورت محور اصلی قرار گرفته است. از مجموع ۲۱۶ مورد قدمگاه بررسی شده، به ترتیب استان‌های

۱. لغت‌نامه دهخدا، ذیل واژه قدمگاه.

۲. ابن بطوطه، سفرنامه، ج ۲، ص ۲۵۴.

۳. بقره، (۲): ۱۲۵.

۴. جعفریان، رسول، سایت کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران، ۱۳۸۷/۸/۲۰.